

MSZMP-dokumentum az ellenzékről, 1980-ból

Amikor 1980. december 9-én a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának tagjai megtárgyalták a „Jelentés a Politikai Bizottság számára a belső ellenzéki, ellenséges tevékenységről” című előterjesztést és a határozattervezetet, aligha gondolták, hogy a párt tíz éven belüli fő sirásóival állnak szemben. Pedig a rendszer súlyos betegségben szenvedett – igaz, ezt nem az ellenzék okozta, hanem születésétől, 1948-tól, illetve 1956-tól magában hordozta. A sztálini politikai-hatalmi és gazdasági rendszer átlántálása a hazai talajba eleve megakadályozta a demokratikus szocialista fejlődési útra lépést. A nemzetközi tényezők folytán cselekvésükben, sőt gondolkodásukban is erős korlátok közé szorított és a hazai hatalmi tényezők által szintén szorongatott reformkommunisták, az ún. revizionisták nem voltak képesek áttörni a zsákutca falát.

A Kádár-rendszer kezdettől fogva, s éppen a kezdeti időszakban leginkább, legitimációs zavarokkal küzdött, hiszen a szovjet hadsereg védelme alatt alakult ki, és a törvényes Nagy Imre-kormánytól nem sikerült lemondó nyilatkozatot kicsikarnia. Ez a kínos helyzet jelentős szerepet játszott az 1956 utáni kegyetlen megtorlások (több száz kivégzés, több tízezer embert érintő börtönbüntetés, illetve internálás) méreteiben és a megbékéltetési folyamat elhúzódásában az 1960-as évek elejéig. 1956 élménye évtizedekre meghatározta a rendszernek és ellenfeleinek viszonyát. Az ellenzékkel szembeni fellépés végigkísérte a Kádár-rendszert geneziséstől végnapjaiig, még akkor is, ha voltak közben csendesebb időszakok is. A hatalom gyakorlatában a kemény diktatúra időszakában a durva adminisztratív intézkedések domináltak az ellenségként kezelt politikai, eszmei ellenfelekkel szemben, és nem a politikai eszközök.

A Politikai Bizottság rendszeresen foglalkozott – a pártzargon korabeli fogalmát használva – a büntetéspolitika kérdéseivel. Példaként kiragadva 1960. június 21-i ülését, annak határozata „a belső reakció elleni harc néhány kérdéséről” ugyan azzal kezdődik, hogy „Az ellenforradalom idején elkövetett bűncselekményekért a felelősségre vonás általában befejeződött”, de a kilencoldalas határozat végig roppant kemény hangvétellű, a hangsúlyt teljesen az adminisztratív lépésekre helyezi. Jellemző, hogy a „feladatok” meghatározásánál az első helyen az áll, hogy „A belső reakció elleni harc fő iránya: az illegalitásban dolgozó aktív nacionalista, nemzeti kommunista, klerikális, horthysta szervezetekbe való további behatolás, azok feldolgozása, tevékenységüknek félbeszakítása... Az operatív munkát aktívabbá és támadóbbá kell tenni, és ezzel meggyorsítani az ellenséges csoportok megismerését, tevékenységük dokumentálását, bíróság elé állítását.”¹

Pedig akkor már mutatkoztak a zord idők enyhülésének első jelei. Így például a Központi Bizottság 1960. március 31-i határozatában a felszabadulás tizenötödik évfordulójára hivatkozva egyetértett azzal, hogy a kormány részleges közkegyelmet gyakoroljon, hogy 1960. április 1-től szüntessék meg a közbiztonsági őrzetbe vételt, azaz az internálást. 1960 áprilisában kiszabadult többek között Déry Tibor, Donáth Ferenc, Jánosi Ferenc. Az 1963. márciusi, az országgyűlésen bejelentett, általánosnak minősített közkegyelem (valójában ez is részleges volt) előtt, 1959 és 1962 között összesen 1824 politikai elítélt részesült kegyelemben. Egy másik jel, hogy a PB 1960. december 28-i ülésén úgy foglalt állást, javaslatot kell kidolgozni a származás szerinti megkülönböztetés megszüntetésével kapcsolatban a felsőoktatási intézményekbe való felvételeknél. Ennek

¹ Politikatörténeti Intézet Levéltára (a továbbiakban: PIL) 288. f. 5/188. ő. e.

kimondására végül is 1962 őszén került sor. A mezőgazdasági kisüzemek kollektivizálásának befejezése után, 1961 decemberében Kádár János meghirdette az „aki nincs ellenünk, velünk van” jelszót, és e jelszó jegyében új szövetségi politika kidolgozására és gyakorlására törekedett az MSZMP.

Körülbelül a hatvanas évek közepétől a hetvenes évek közepéig tartott a Kádár-korszak fénykora: csökkentek a társadalmi feszültségek; az életkörülmények, az élet minősége érzékelhetően javultak; az embereknek megvolt a mindennapi élelmük, felruházkodtak, sokan lakáshoz jutottak, megnyíltak a külföldi utazás lehetőségei stb. Ebben a periódusban változott a rendszer kemény diktatúrából „puha diktatúrává”, a megtorlás adminisztratív eszközeinek túlnyomó arányát kezdte csökkenteni a politikai módszerek alkalmazása. Ez nem azt jelentette, hogy ebben az időszakban ne fordultak volna elő koncepciók perok, ne lett volna több ezernyi büntetőeljárás politikai ügyekben.² Ezek az ügyek csendben zajlottak le, nemigen fejtettek ki hatást a közvéleményre. Sőt, e periódus két látványos, nyilvánosságra hozott ügye, az 1968-as csehszlovákiai katonai intervenció ellen tiltakozó korcslai nyilatkozat magyar aláíróival és a velük szolidaritást vállalókkal szembeni fellépés,³ valamint ugyanezen társadalomtudósok: Bence György, Hegedűs András, Heller Ágnes, Kis János, Márkus György, Márkus Mária, Vajda Mihály ellen a fennálló berendezkedést bíráló és elvető elméleti munkásságuk, műveik miatt lefolytatott 1973-as eljárás⁴ is csak az értelmiség bizonyos köreiben váltott ki visszhangot. Ekkoriban a társadalom egy része a Kádár-rendszert támogatta, másik része a magánélet szférájába zárkózott, harmadik része a passzív rezisztencia állapotába merevedett.

A hatalom az értelmiségi politika és a büntetéspolitika közös ügyeként kezelte az ellenzéki értelmiségi egyelőre Don Quijote-inak tűnő lépéseit, a szervezett mozgalomtól még messze álló próbálkozásait. Eszköztárában a hetvenes években az üldözés olyan lépései szerepeltek, mint a beosztásból való elmozdítás, állásból való elbocsátás, jutalmazásokból való kizárás (díj, ösztöndíj), publikálási tilalom, az útlevel bevonása avagy emigrációba „tanácsolás”, a rövid időre történő előállítás, rendőrhatalóság figyelmeztetés. Az ellenzék hártavékony rétegének (Radnóti Sándor kifejezése) tevékenysége bűvópatak, föld alatti vízerecskek módjára csörgedezett. A meder megtalálása, mint a Praxis című szamizdat gyűjtemény 1977-ben, még kivételszámba ment.⁵

A demokratikus ellenzék megszerveződését, a szamizdat irodalom kiterjedését, a repülő egyetem létrehozását, vagyis az ún. második nyilvánosság megteremtését a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek fordulóján a külső és belső tényezők együttesen váltották ki. Egyfelől 1977 januárjától a Charta '77 melletti kiállítás, majd 1980-tól a lengyel Szolidaritás és a KOR támogatása, másfelől itthon a Kádár-rendszer leszálló ágba kerülése, kifulladásának, tartaléki kimerülésének jelei, az életszínvonal emelkedésének megszűnése, a nyilvánvaló gazdasági bajok, a demográfiai helyzet kedvezőtlen alakulása. Az ellenzéki értelmiségi másikat ágat képező, a népi írók újabb nemzedéke körül szerveződő, az illegális munkában kisebb kockázatot vállaló csoportosulást a fentiek

2 A Hímondó 5. száma szerint (1984. április) 1965 óta 5700 politikai bűncselekménynek minősített esetet tartottak nyilván Magyarországon. In: Független Fórum. Kéziratot tiltott magyar irodalom a Kárpát-medencében. München, 1985. 188. o.

3 Az MSZMP KB Titkárságának 1968. november 18-i állásfoglalása megjelent a Pártélet 1968. decemberi számában. (Lásd még: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1967–1970. Kossuth Könyvkiadó, 1974. 305–308. o.)

4 Az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának 1973. április 10-én kelt jelentése a fő tüzet Bence György–Kis János–Márkus György: Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan? című kézírata ellen irányította. (PIL 288. f. 7/424. ö. e. és 288. f. 5/610. ö. e.) „Az MSZMP Központi Bizottsága Kulturális Munkaközösségének állásfoglalása néhány társadalomkutató antimarxista nézeteiről” című „vitairatot” közzétették a Magyar Filozófiai Szemle 1973. 1–2. számában és a Szociológia 1973. 1. számában. (Lásd még: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1971–1975. Kossuth Könyvkiadó, 1978. 456–469. o.)

5 Az útkeresés érzékletes kordokumentuma a nevezetes Napló (A Napló 1977–1982. Válogatta és szerkesztette: Barna Imre, Kenedi János, Sulyok Miklós, Várady Szabolcs. Minerva Kft. 1990.)

mellett különösen a szomszédos országokban élő magyarság helyzetének aggasztó alakulása ösztönözte nagyobb aktivitásra.

Minden bizonnyal elsősorban az ellenzéki tevékenység minőségi változása jeleinek hatására készítette el az ellenzékéről szóló összefoglaló jelentést és a vele szembeni fellépés elveit, módszereit rögzítő határozatot a pártvezetés.

Nemzetközi tényezők is erre ösztönözték. Már a Varsói Szerződés politikai tanácskozó testületének 1980. május 14–15-i (a VSZ létrehozásának huszonötödik évfordulója alkalmából összehívott) ülésén elfogadott nyilatkozat leszögezte, hogy „a nemzetközi helyzet bonyolultabbá vált”. „A szocialista államok ellen a hidegháború szellemében politikai és propagandakampányokat bontakoztatnak ki.”⁶ A tagállamok vezetőinek 1980. december 5-i újabb találkozásán még erősebben fogalmaztak a közös nyilatkozatban: „a világhelyzet feszült”. „A helyzet az éberség fokozását követeli az imperialista erők agresszív törekvéseivel, a reakció azon próbálkozásaival szemben, hogy kárt okozzanak a szocialista országoknak...”⁷ A moszkvai találkozó középpontjában valójában a lengyel helyzet megvitatása állott. A kommunista vezetőket mély aggodalom töltötte el a LEMP-nek az ellenzék elől való folyamatos meghátrálása, az augusztus 31-i gdański megállapodás utáni politikai helyzet alakulása (Edward Gierek felváltása Stanisław Kaniával nem hozott változást e tekintetben), a Szolidaritás és a KOR országos előretörése miatt. Veszélyben látták a szocialista rendszert Lengyelországban, tartottak a lengyel „fertőzéstől”. Brezsnyev úgy értékelte a helyzetet, hogy kettős hatalom van Lengyelországban, és már ekkor javasolta a hadsereg felkészítését a rendkívüli állapot bevezetésére – amire azután éppen egy év múltán került sor. S az sem mellékes nemzetközi körülmény, hogy egy éve tartott a Szovjetunió katonai beavatkozása az afganisztáni polgárháborúba.

A Politikai Bizottság elé került, 1980. december 2-i keltezésű jelentést és javaslatot a pártközpont tudományos, közoktatási és kulturális osztálya dolgozta ki a Belügyminisztérium jelentéseinek felhasználásával. A napirendi pont előadója Kornidesz Mihály osztályvezető volt. A határozati jegyzőkönyv szerint a tizenhárom PB-tag közül nyolcan (Havasi Ferenc, Méhes Lajos, Gáspár Sándor, Benke Valéria, Maróthy László, Aczél György, Óvári Miklós, Kádár János), továbbá meghívottként Brutyó János és Horváth István szóltak hozzá. Az elfogadott határozat szövege a következő:

„A Politikai Bizottság tudomásul veszi a belső ellenséges, ellenzéki, ellenzékieskedő tevékenységről szóló jelentést.

Megbízta Kornidesz elvtársat, hogy

– a vitában elhangzottak figyelembevételével készítse el a Politikai Bizottság határozatának szövegét;

– készítsen továbbá javaslatot azok körére, akiket a Politikai Bizottság határozatáról tájékoztatni szükséges;

– e kör tájékoztatásához a jelentés és a határozat felhasználásával megfelelő anyagot kell összeállítani.

A határozat pontosított szövegét, az informálandók körére vonatkozó javaslatot, valamint e kör tájékoztatásához készülő anyagot Aczél György és Óvári Miklós elvtársak hagyják jóvá.”⁸

A pártapparátus működésének tulajdonképpen groteszk megnyilvánulása, hogy utólag, az ülést követően nem csupán a határozati javaslati részt gyúrták át, hanem a már megtárgyalt jelentés utolsó negyedéből kihagytak összesen több mint két gépelt oldalnyi részt, és beiktattak egy rövid új bekezdést. Minthogy az így megváltoztatott és nyomtatott formát öltött szöveg a hivatalos, végleges változat, ezt adjuk közre, de a jegyzetekben a kihagyott részeket is közöljük.

6 A Varsói Szerződés tagállamainak nyilatkozata. Népszabadság, 1980. május 16.

7 A Varsói Szerződés tagállamai vezetőinek találkozója Moszkvában. Népszabadság, 1980. december 6.

8 PIL 288. f. 5/815. ö. e.

A PB-vitáról szó szerinti jegyzőkönyv gépelt formában nem áll rendelkezésre, mert 1968 után a Politikai Bizottság üléseinek anyagát csupán hangszalagon rögzítették, s csak kivételesen gépelték le ennek alapján egyes napirendi pontok anyagát, egyes hozzászólásokat. Az utóbbira főleg Kádár János esetében került sor, miként a szóban forgó napirendi pontnál is történt: le van gépelve egy közbeszólása (!), a hozzászólása és a zárszava.

Közbeszólásában kifogásolta, hogy a javaslati részben az a kitétel szerepelt, hogy az ellenzékkel kapcsolatos feladatokat „nem belügyi kérdésként kell kezelni”. Ekkor is és hozzászólásában többször is hangoztatta, hogy elsősorban politikai eszközöket kell alkalmazni, de „elkerülhetetlen esetekben” adminisztratív eszközökhöz kell nyúlni. Hozzászólásának hangvétele keményebb volt a jelentés hangjánál, az ötvenes évek végének légkörét idézte fel. Előjáróban azt érintette, hogy milyen okok teszik lehetővé az ellenzék tevékenységét. A reagálás kiindulópontjául – illuzórikus helyzetértékeléssel – azt javasolta, hogy a párt maradjon meg az 1980 márciusában tartott XII. kongresszus értékelésénél: „Belpolitikai helyzetünk kiegyensúlyozott, nyugodt, érvényesül a munkásosztály, a párt vezető szerepe, alapvető egyetértés van népünk körében – az értelmiség többségét is beleértve – a szocialista építés fő kérdéseiben.” Ebben az alaphelyzetben a differenciált fellépés szerinte: „leszámolni az ellenséggel, elszigetelni az ellenzékiet, megnyerni az ingadozókat”. Az ellenzéki befolyás terjedését az értelmiség körében elsősorban arra vezette vissza, hogy egyes kategóriákból „túltermelés” van, s ezért rossz a közérzetük. Fenyegetően kijelentette, hogy ha az ellenzék munkáshátteret szervez tevékenységéhez, „akkor minden pardon megszűnik!”. „A Magyar Népköztársaság ellen senki fia sem tehet semmit büntetlenül.” Aláhúzta, hogy ellenzékiek nem maradhatnak a párt tagjai. Figyelmeztetett, hogy a kettős publikálást „csak rövid ideig lehet eltűrni”. A történeti kérdéseket illetően nem véletlenül hangoztatta: „Nem tartom célszerűnek, hogy olyan kérdéseket vegyünk ismét elő, amelyeket 1956 után megvitattunk. Nem értek egyet azzal, hogy előszedjük Nagy Imrét vagy Rajk Lászlót vagy másokat. Ha felszaggatjuk a párnahuzatokat, és a toll szerzesét röpköd, attól a helyzet nem lesz jobb a mi harcunk szempontjából.”⁹ Kérdés, vajon a veszélyérzet tette-e oly harciasná a párt első titkárának szavait, akinek a realitásérzéke egyébként már csökkenőben volt, vagy inkább a régi idők reflexe vezérelte?

Maga az első átfogó pártjelentés és párthatározat az ellenzékéről viszonylag szolid hangnemben ad áttekintést az ellenzék múltjáról és jelenéről. Más kérdés, hogy jövőjét kevésbé tudta befolyásolni, nem szoríthatta vissza az ellenzéki tevékenységet, hiszen az nem párthatározatok kérdése volt. E pártirat élte a maga titkos, ahogy minősítették: „szigorúan bizalmas” életét.¹⁰ A második hasonló tárgyú és hasonló terjedelmű, a Politikai Bizottság által 1982. március 30-án megtárgyalt jelentés már az ellenzéki tevékenység jelentős mértékű fokozódásáról, „minőségileg új helyzetről” kénytelen számot adni: „Nézetek... a korábbinál szélesebb körben hatnak.” Ebben a jelentésben világosabban érzékelhető a pártvezetés bizonytalansága, sőt már tehetetlensége is az ellenzékkel szembeni fellépést illetően.¹¹ A PB 1986. július 1-i ülésére előterjesztett harmadik átfogó jelentés azt rögzítette, hogy az ellenzéki nézetek még „szélesebb körben hatnak”.

A dokumentumot közzéteszi, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta:

SIPOS LEVENTE

⁹ Uo.

¹⁰ A dokumentumot nagyon szűk kör kapta meg. Horváth József, aki a Belügyminisztérium vezető állambiztonsági munkatársa volt, emlékirataiban megemlíti, hogy csak ismertették velük tartalmát, s „késve, néhány hónappal a születése után szereztem egy svare példányt”. (Horváth József: A „kisérlet” fogságában. Zingen Kft., 1991. 217–218. o.) Az MSZMP Központi Bizottsága Óvári Miklósnak a belpolitikai helyzetről tartott referátumából kapott tájékoztatást a jelentés és a határozat tartalmáról a KB 1981. március 26-i ülésén. (PIL 288. f. 4/178. ö. e.)

¹¹ PIL 288. f. 5/850. ö. e.

Jelentés a belső ellenséges-ellenzéki, ellenzékieskedő csoportok tevékenységéről

(A jelentést a Politikai Bizottság 1980. december 9-i ülésén elfogadta)

A Politikai Bizottság számára utoljára 1979 novemberében készült tájékoztató jelentés az ellenzéki csoportok által akkor szervezett aláírásgyűjtési akcióról.¹² Az azóta eltelt év során az ellenzéki csoportok tevékenysége új formákat öltött: igyekeznek kiterjeszteni befolyásukat és mozgalmá szerveződni.

E törekvések főbb irányainak és jellegének értékelése szempontjából célszerűnek látszik visszautalni az előzményekre, ezeknek az ellenzéki csoportoknak a létrejöttére, elméleti és politikai platformjuk fejlődésére.

1. A ma működő ellenzéki-ellenzékieskedő csoportok tevékenységéhez hasonló, a párt politikájával nyíltan szembehelyezkedő megnyilvánulásokra az ellenforradalmat követő konszolidáció után először a szocialista országok 1968. augusztus 21-i akciójával kapcsolatban került sor. A Hegedüs András, Heller Ágnes, Márkus György, Fehér Ferenc és néhány más filozófus és szociológus akkori külföldi és hazai tiltakozó akciója azonban nélkülözötte az átgondolt, elkülönülő politikai platformot, és elméleti síkon is legfeljebb a marxizmus pluralizálásának ezzel egyidejű meghirdetése adott sajátos színezetet ennek a fellépésnek. A párt 1968-ban és 1969-ben két dokumentumban is (az 1968. decemberi titkársági határozatban és a KB 1969-es tudománypolitikai irányelveiben)¹³ elutasította ezeket a törekvéseket, s bizonyos szervezeti intézkedésekre (a csoport egyes tagjainak leváltása, pártból való kizárása stb.) is sor került.

E csoport elméleti és politikai arculatát – főleg az ún. Lukács-iskolából indultakét – Lukács György halála után (1971) mindinkább a revizionizmus jellemezte, megkérdőjelezték a marxizmus alapjait is, és felgyorsult távolodásuk a párt politikájától. 1972–1973-ban egy sor olyan írásukat jelentették meg, illetve akarták publikálni, amelyekben a létező szocializmus szocialista jellegét kérdőjelezték meg. Ezt a folyamatot 1973-ban titkársági, majd PB-határozat, valamint a Kultúrpolitikai Munkaközösség nyilvános állásfoglalása értékelte, s ennek nyomán a csoport legális működési lehetőségei korlátozódtak.

A hetvenes évek elején, a társadalomtudományi kutatómunka fellendülésével párhuzamosan, a kutatási szabadság lehetőségével visszaélve, szórványosan megjelentek kifejezetten nem marxista, hagyományosan is a polgári ideológiában gyökerező szocializmus-elméletek, illetve a szocialista társadalmak egyes fejlődési folyamatainak a burzsoá ideológiák segítségével történő értékelési (mindenekelőtt Kemény István, Szelényi Iván és Konrád György írásaiban).

Ugyanezekben az években felerősödtek a nacionalista tendenciák is elsősorban a humán és társadalomtudományi értelmiség, illetve az irodalom és más művészeti ágak alkotó értelmiségi köreiben. Ezt a folyamatot a nacionalizmus mély történelmi gyökerein túl mindenekelőtt a környező országokban élő magyar kisebbségek helyzetének megoldatlansága, illetve romlása (Romániában és részben Szlovákiában) táplálta. Ez a csoport a szocializmust tette felelőssé a környező országok magyarsága helyzetéért, és az MSZMP-t okolta azért, hogy nem tesz erőteljesebb lépéseket az ügyben, s nem apellál a világ közvéleményéhez.

Jelentősebb befolyásra ezek az ellenzéki jellegű fellépések és elméletek - a nacionalizmus jelenlétén kívül – a 70-es évek első felében nem tettek szert. Ebben a politikai helyzet és légkör számukra nem kedvező volta mellett mellett szerepet játszott az is, hogy többnyire megmaradtak a létező szocializmus és a marxizmus meglehetősen elvont elméleti kritikájánál, s ha meg is fogalmaztak politikai célkitűzéseket (mint pl. a „bürokrácia társadalmi ellenőrzése” Hegedüs Andrásnál), politikai jellegű akciókat nem kezdeményeztek, s a

különböző ellenzéki jellegű csoportok közös fellépésére sem igen tettek kísérletet. Igaz, az első politikai jellegű aláírási akciót – az 1973-as népesedéspolitikai határozatok elleni tiltakozást – az első két csoport vezetői kezdeményezték, de az egyfelől szembeállította őket a nacionalista indíttatású csoportokkal, másfelől lényegében kudarcba fulladt, mert bár több mint 1500 aláírást gyűjtöttek össze, olyasmi ellen tiltakoztak (abortusztilalom), ami a határozatokban nem is szerepelt, s ez az aláírók előtt az egész kezdeményezés jó szándékát és a kezdeményezés hitelét is lerontotta.¹⁴

2. A 70-es évek közepén, második felében jelentős átrendeződés ment végbe különösen az első két csoport személyi összetételében és főleg vezetésében. Az alapítók és irányítók egy jelentős hányada (Heller Ágnes, Fehér Ferenc, Márkus György, Kemény István, Szelényi Iván, Konrád György stb.) huzamosabb időre, illetve végleg Nyugatra távozott, s helyüket fiatalabb tanítványaik, követőik vették át.

Ez az új vezető garnitúra – Bence György, Kis János, Kenedi János stb. – célkitűzéseiben és taktikájában is direktőbb politikai jellegű tevékenység kialakítását tűzte napirendre. Ezt már első jelentősebb akciójuk, a csehszlovákiai belső ellenzék Charta néven ismert dokumentumával kapcsolatos aláírásgyűjtés megszervezése is bizonyította. Ez és az ezt követő 1978-as, 1979-es aláírásgyűjtési akció – amelyek mindegyike a csehszlovákiai ellenzékét ért retorziók elleni tiltakozás volt – a nonkonform magatartás, a különállás új szakaszát jelezték, s egyben azt is, hogy a sok szempontból eltérő ideológiai-politikai platformon álló értelmiségi ellenzéki csoportok és törekvések először találkoztak. Ugyanakkor az ezekben az akciókban résztvevők, az aláírók egy jelentős része nem tudta, milyen politikai célok vezették az aláírásgyűjtés szervezőit, s nem tekinthető az ellenzéki törekvések hívének.

Ami az akciókat szervezők ideológiai-politikai álláspontját illeti, egységes platformról nem lehet beszélni. De a csoport aktív magjánál a sokszor eltérő ideológiai indíttatás és az egyes konkrét kérdések megítélésében mutatkozó eltérő álláspontok mellett is közös, hogy a marxizmus érvényét teljes egészében megkérdőjelezzék, beleértve a szocializmus marxi elméletét és célkitűzését is. Elutasítják a szocializmus gyakorlatban megvalósult valamennyi formáját. Nem hisznek már abban – ahogy az egyik volt Lukács-tanítvány, **Eörsi István** fogalmaz épp Lukács ismert álláspontjával vitatkozva (akinek teljes marxista életművét ugyancsak megtagadják) –, hogy „a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus”. Ezen az ideológiai-politikai alapon próbálják létrehozni a szövetséget a nem marxista, nem is feltétlenül a szocializmus felé orientálódó, polgári radikális vagy nacionalista indíttatású csoportokkal.

Ugyanakkor mind a politikai, mind pedig a taktikai célkitűzések tekintetében tanultak a más szocialista országokban tevékenykedő ellenzéki csoportok működésének tapasztalataiból. A többi kelet-európai szocialista országban működő ellenzéki mozgalmakkal tudatosan és nyíltan szolidárisak, kapcsolatot építettek ki a csehszlovák és lengyel ellenzékkel, és Magyarországon is egy, elsősorban a lengyel Társadalmi Önvédelmi Bizottsághoz hasonló mozgalmat kívántak, illetve kívánnak létrehozni.

Elég világosan látják azonban e céljuk megvalósításának a nehézségeit is: arról panaszkodnak, hogy más szocialista országokhoz, pl. Lengyelországhoz képest a viszonylag magas magyarországi életszínvonal és a hatalomnak a szocialista demokrácia fejlesztésével kapcsolatos nem eredménytelen „manipulációi” meglehetősen nehézé teszik tömegebázis kialakítását, elsősorban a munkásság megnyerését „a hivatalos intézményrendszer keretein kívül kifejezést kereső társadalmi törekvésekhez”. Ezért elsősorban az értelmiség, ezen belül a fiatalabb humán és társadalomtudományi értelmiség, valamint a fiatal művészek között próbálják népszerűsíteni elgondolásaikat, azzal a céllal, hogy megteremtsenek egy új – a „hivatalos”, a marxista politikai elmélettel szemben álló – „politikai kultúrát”, amely egy megfelelő időpontban (amikor a tömegebázis megteremtéséhez kedvezőbbek lesznek a politikai feltételek) lehetővé tenné politikai mozgalmommá szerveződésüket.

Ennek érdekében – más szocialista országokban létrejött ellenzéki mozgalmakhoz hasonlóan – mindenekelőtt a hivatalos nyilvánossággal szemben egy „második nyilvánosságot” igyekeztek megteremteni olyan kéziratos művek összeállításával és terjesztésével, amelyek a szocialista rendszerrel, a párt politikájával ellentétes elméleti és politikai nézeteiket közvetítik az eltérő értelmiségi rétegekhez. Bár az 1972–1973-as pártállásfoglalásokban elítélt írásokat és néhány más kéziratot már korábban is terjesztettek illegálisan, jelentősebb visszhangot – mindenekelőtt a Szabad Európa Rádió és más nyugati propagandaszervek jóvoltából – azok a tudatosan is illegális terjesztés céljaira készült ún. „szamizdatok” váltottak ki, amelyek már a Bence–Kis–Kenedi által irányított csoport kezdeményezései nyomán születtek („Marx a negyedik évtizedben”, „Profil” stb.). Ezek a „szamizdatok” az ellenzéki csoportokhoz tartozók elméleti, politikai írásai mellett más kelet-európai országok ellenzéki mozgalmainak dokumentumait is terjesztik; olyan politikai tényeket, illetve ezek olyan interpretálását adják közre, amelyek nem kapnak teret a legális sajtóorgánumban; vagy egyszerűen olyan irodalmi műveket, filozófiai írásokat, kritikákat tartalmaznak, amelyek másutt nem jelennek, illetve nem jelenhetnek meg.

Ugyancsak egy ilyen típusú „második nyilvánosság” megteremtése céljából szervezték meg – a lengyel „repülő egyetemek” példája nyomán – a magánlakásokon tartott „szabadegyetemi” előadások sorozatát. Ezeket az előadásokat többnyire nem az ellenzékhez tartozó előadók tartják, s az esetek többségében nem is direkt politikai, hanem történelmi témákról. A résztvevők általában egyetemi hallgatók, fiatal értelmiségiek. Számuk egy-egy előadás alkalmával eléri a 100–150 főt.

Maguk az előadások, előadássorozatok azt hivatottak bizonyítani, hogy a korszerű, színvonalas társadalomtudományi-történelmi kultúrát, az elméleti bátorságot ezek a nem legális fórumok közvetítik és vállalják, szemben a „hivatalos” tudománnyal és az egyetemekkel, ahol sok esetben például az itt előadást vállaló kutatók (így az MTA Történettudományi Intézetének néhány neves kutatója) nem juthatnak katedrához, vagy az ezeken a szabadegyetemen napirendre tűzött témákat nem tanítják, vagy túl szemérmesen kezelik. Emellett ezeknek az előadásoknak a fő funkciója az ellenzéki csoportok befolyásának kiterjesztése részben az előadások közönségére, részben az előadókra, akiket elsősorban a fórum biztosításával, meghívásukkal igyekeznek megnyerni. Újabbban ezek az összejövetelek direkt politikai témákat is napirendjükre tűznek. E témákat az ellenzéki csoportok ismert képviselői adják elő, és ilyen előadások alkalmával a résztvevők általában meg is vitatják az elhangzottakat (például ez év őszén ilyen volt Vajda Mihály előadássorozata a demokráciáról).

3. Ezekről az ellenzéki aktivitási formáktól és törekvésektől jórészt függetlenül fejlődtek ezekben az években a nacionalista törekvéseket, eszméket kifejező értelmiségi csoportok. Az aláírási akciókon kívül az ellenzék előzőekben jelzett tevékenységében ezek az értelmiségi csoportok, illetve képviselőik általában nem vettek részt, s számuk az aláírók között sem volt jelentős. Ugyanakkor szorosabbá és közvetlenebbé váltak kapcsolataik a nyugati emigráció bizonyos köreivel, elsősorban a népi írói mozgalom és a Parasztpárt hagyományait kisajátítani igyekvő csoportokkal.

Az emigráció ezen irányzatai – időben érzékelve és kihasználva saját politikai céljaikra azokat a feszültségeket, amelyek a magyar nemzetiség helyzetét Romániában és részben Szlovákiában jellemzik – különböző, a magyar nemzeti kisebbségek jogait „védő” nemzetközi szervezeteket hoztak létre. E jól népszerűsített szervezetek tevékenysége helyenként a hazai értelmiség egyes rétegeiben is rokonszenvet váltott ki. E rokonszenvre építve ezek az emigrációs szervezetek – az általuk tehetetlenként jellemzett államhatalmat megkerülve – igyekeznek közvetlen kapcsolatot kiépíteni a hazai értelmiség tekintélyes képviselőivel, hangsúlyozva az „együttgondolkodás”, az „együttcselékvés” szükségességét. Az emigrációnak ezek a csoportjai a hazai értelmiség felé folytatott propagandájukban a „kulturális nemzet” eszményét újítják fel, hangsúlyozva: nem az állampolgárság, hanem a kulturális együvé tartozás az igazi, a nemzetet „megőrző” kötőerő.

Részben ezeknek az emigrációs szervezeteknek az ösztönzésére, a velük kapcsolatban álló értelmiségi csoportok – elsősorban a népi írók újabb generációjának vezetőjeként tekintett Csoóri Sándor és a körülötte tömörülők – a romániai és a szlovákiai magyar nemzetiség helyzetével kapcsolatos dokumentumokat juttattak el egyes emigrációs szervezetekhez és a nyugati propagandaközpontokhoz, kapcsolatokat építettek ki és közös taktikákat próbáltak kialakítani a romániai és szlovákiai magyar értelmiség egyes képviselőivel. E nacionalista indíttatású csoportok képviselői a legutóbbi időkig saját politikai állásponttal nem jelentkeztek. Ugyanakkor mind a társadalomtudományokban, mind az irodalomban világosan felismerhetők ideológiai megnyilvánulásaik nacionalista tendenciái, s ezek táptalaját szolgáltatnak és szolgálnak ellenzéki törekvéseknek. Emellett a legutóbbi egy-másfél évben bizonyos közeledés figyelhető meg a Bence–Kis–Kenedi-féle csoport és a Csoóri vezette írói-értelmiségi kör között a politikai nézetek és törekvések síkján is.

A közeledést a Bence–Kis–Kenedi-féle ellenzéki csoport már korábban is kívánatosnak tartotta volna, mindenekelőtt tömegbázisuk kiszélesítése érdekében, s ennek megfelelően a „szamizdatokban”, illetve a „szabadegyetemi” előadások programjában a nemzetiségi problematika, ezen belül pedig elsősorban a határainkon túl élő magyar nemzetiségek helyzete nagy súlyt kapott. A Csoóriék részéről mutatkozó mind nagyobb hajlandóság az együttműködésre azonban elsősorban nem ezzel függ össze, hanem inkább azzal, hogy az emigrációs központok is ezt a taktikát állították előtérbe.

4. Bár az ellenzéki csoportok akcióinak „kívülről vezérelt” volta, a nyugati fellazító központok és emigrációs szervezetek vagy csoportok által történt irányítása 1977 előtt is nyilvánvaló volt, 1977 óta ezek a központok mind nyíltabban támogatják a hazai ellenzéki csoportokat és megnyilvánulásokat. Nemcsak a különböző aláírási akcióknak, az ellenzéki csoportokhoz tartozóknak és műveiknek biztosítottak és biztosítanak széles körű nyilvánosságot és propagandát (a Szabad Európa Rádió és más nyugati rádióadók rendszeresen felolvassnak a „szamizdatokból”), hanem a „szamizdatok” szélesebb körű terjesztése érdekében 1978 óta Párizsban „Magyar Füzetek” címen nyomtatott formában, magyar nyelven, zsebkönyv formátumban válogatásokat tesznek közzé ezeknek az összeállításoknak politikailag és taktikailag legfontosabbnak ítélt darabjaiból. Ezeknek a központoknak a politikai és taktikai célkitűzéseit jól tükrözi a „Magyar Füzetek” szerkesztő bizottságának „népfrontos” összetétele is (Borsody István, Fejtő Ferenc, Kemény István, Kende Péter, Király Béla, Schöpflin György, Szabó Zoltán, Szelényi Iván).

Lényegében az utóbbi egy-két évben ugyanilyen „népfrontos” összefogásra ösztönzik a hazai ellenzék különböző csoportjait is. Ennek a törekvésnek a hatása már a legutóbbi aláírási akciókban is érezhető volt, de eddigi leglátványosabb eredménye egy nemrég elkészült Bibó-émlékkötet kéziratá, amelynek kezdeményezője a „Magyar Füzetek” szerkesztősége volt.

Az emlékkötet 1100 oldalas kéziratát Donáth Ferenc ez év október végén nyújtotta be a Gondolat Könyvkiadónál. A kötetet 10 tagú szerkesztőbizottság állította össze, amelyben Donáthon kívül többek között Bence György, Kis János, Kenedi János és Csoóri Sándor is részt vett.¹⁵ A kötetben 75 szerző írása szerepel. Köztük az ellenzék ismert képviselőin kívül (a szerkesztők között felsoroltakon túl például Eörsi István, Konrád György, Radnóti Sándor, Haraszi Miklós, Vajda Mihály stb.) neves írók (Csurka István, Fekete Gyula, Illyés Gyula, Képes Géza, Mészöly Miklós, Vas István, Weöres Sándor), történészek, irodalomtörténészek, kutatók, lelkészek, Bibó 1956 utáni fogolytársai stb., valamint négy, nem magyarországi szerző is (Bukarestből, Kolozsvárról és Pozsonyból).

Bibó István előtt az emlékkötet szerzőinek többsége mint a magyar politikai gondolkodás és a demokratikus hagyomány egyik legnagyobb alakja előtt tiszteleg, és Bibót Széchenyihez, Eötvöshöz, Deákhhoz hasonlítja. A kötet fő mondanivalóját azonban – ezen a mítosz- és hagyományteremtő funkción túl – a felsorolt ellenzéki szerzők írásai fogalmazzák meg: Bibó főleg 1945 és 1948 között keletkezett írásainak, valamint 1957-es Emlékiratának értelmezése kapcsán a szocialista rendszer legitimitációját, az egész 1945 óta megtett történelmi utat

kérdőjeleket meg, úgy állítva be a helyzetet, mintha hiányozna (és mindvégig hiányzott volna) a népszuverenitás és a nemzeti függetlenség. Ezek az írások – de esetenként mások is – elutasítják az egypártrendszer, s egyértelműen a politikai pluralizmus mellett törnek lándzsát. 1956-ot az ellenzéki szerzők forradalomként rehabilitálják, és Bibót mint az értelmiségi magatartás példaképét állítják be, aki a börtönből való szabadulása után sem volt hajlandó integrálódni a rendszerbe, szemben a magyar értelmiség többségével és vezetőivel, akik – úgymond – 48-at 67-tel akarták megvalósítani. A kötet számos írása tartalmaz direkt szovjetellenes kitételeket is. Az ellenzéki szerzők közül egyesek Bibót „jobbbról” bírálják, elutasítván a bibói életmű pozitív, számunkra értéket jelenthető elemeit. A jelzett tendenciáknak egy része nemcsak az ellenzéki akciókban korábban is szerepet vállalt szerzők írásaiban jelentkezik, hanem esetenként a kötet más szerzőinél is. Ugyanakkor vannak – bár kisebbségben – az emlékkötetben színvonalas, Bibót tárgyilagosan, sőt kritikusan értékelő, elméleti tévedéseit bíráló írások is.

A kötet szerzőinek egy része – akár csak az aláírási akcióknál – nyilván itt sem ismerhette a kötet célját és a szervezők valódi szándékait. Ezeket, illetve írásaikat meg kell próbálni leválasztani a kötetről. Számolni kell azonban azzal is, hogy miután a Gondolat Könyvkiadó a kéziratot vissza fogja adni, a kötet „szamizdatként” kerül majd terjesztésre, vagy Nyugaton fogják kiadni. A kézirat benyújtása lényegében nem szolgál mást, mint az elutasítás kiprovokálását, hogy azután erre hivatkozva mintegy „legalizálják” a kéziratoknak a „második nyilvánosság” csatornáiba való terelését. A „szamizdatként” való terjesztés vagy az esetleges Nyugaton történő publikálás mindazokkal a szerzőkkel szemben, akik a kötetben így is szerepet vállaltak, megfelelő következményeket kell, hogy maga után vonjon (a szerzők között például két párttag is van).¹⁶

A Bibó-emlékkötet – akármi legyen a további sorsa – két vonatkozásban is fordulópontot jelent az ellenzéki csoportok tevékenységében. Az egyik a kötet „népfrontos” jellege, és az, hogy abban számos olyan vezető értelmiségi, főleg író is szerepet vállalt, akik mindeddig a legalitás keretei között mozogtak, és tiszteletben tartották a párt szövetségi politikája alapján kialakult politikai-kultúrpolitikai mozgásteret. A másik új mozzanat, hogy az ellenzéki csoportok az eddigi, többnyire elméleti jellegű írások és a csehszlovák szolidaritási akciók után most közvetlenül belpolitikai kérdéseket, sőt a párt politikai fővonalának alapkérdéseit (egypártrendszer, 1956, a Szovjetunióhoz való viszony) állítják előtérbe.

5. Az ellenzéki csoportok szervezeti-mozgalmi céljaiban és módszereiben is változásokat hozott a legutóbbi egy esztendő: konkrét hazai társadalmi problémákat állítanak előtérbe, és ezekhez kapcsolódó új tevékenységi formákat, szervezeti kereteket próbálnak kialakítani, olyan szervezeti formákat, amelyek tömegbázisuk kiszélesítését tennék lehetővé.

Ilyen célból hozták létre a Szegényeket Támogató Alapot (SZETA), amely a szegénység problematikáját állítva előtérbe, látszólag karitatív célkitűzéseket követve, a korábbi akcióknál nagyobb, illetve részben más értelmiségi csoportokat igyekszik megmozgatni, és jótékony célú, nyilvános, vagy féllegális, magánlakásokon szervezett összejövetelek alkalmával próbálja népszerűsíteni az ellenzéki csoportok ideológiáját, politikai koncepcióit. A SZETA-nak eddig három ilyen jellegű rendezvényét hirdették meg, amelyből kettőt meg is tartottak, mindkettőt magánlakáson, mintegy 100–150 fő részvételével. Ezeken a rendezvényeken az ellenzék ismert képviselői (Eörsi István, Konrád György) tartottak felolvasást, majd a résztvevők pénzt gyűjtöttek a „szegények javára”. (A pénz rendeltetését jól illusztrálja, hogy ebből kívánták fedezni annak az 5 fős „szolidaritási” küldöttségnek a lengyelországi útját, amely a magyar ellenzék együttérzését lett volna hivatott tolmácsolni a lengyel ellenzéknek, illetve a Szolidaritás Szakszervezetnek.)

A SZETA tevékenysége és akciói jól mutatják az ellenzéki csoportok taktikáját: olyan valós társadalmi problémákat igyekeznek előtérbe állítani és kisajátítani, amelyekről a nyilvánosság előtt kevés szó esik, illetve amelyek megoldása a hivatalos szervek részéről részben objektív okokból, részben a problémák nehézsége, esetenként késedelmes, és a

spontán társadalmi aktivitást nehezen integráló vagy nélkülöző, bürokratikus kezelése miatt késik.

A lengyel ellenzék taktikájához hasonlóan a társadalmi tevékenység olyan területeit veszik célba, amelyeket az államhatalom kevésbé tud kontrollálni, vagy kénytelen másképp kezelni, mint az általa közvetlenül felügyelt területeket, ahol tehát a társadalmi akcióknak tág lehetősége nyílik anélkül, hogy ez törvényekbe ütközne.

Hasonló célokat és taktikát követelnek az elhelyezkedési nehézségekkel küzdő fiatal értelmiségiek számára szervezett alkalmi „munkaközvetítéssel”. Ennek révén egy, az átlagosnál kedvezőtlenebb helyzetben levő értelmiségi réteg közötti „munkára” nyílik alkalom, s a segítségnyújtás révén vagy ennek ígéretével újabb fiatal értelmiségieket próbálnak bevonni az ellenzéki csoportok valamelyikének tevékenységébe.

Létrehoztak egy jogi bizottságot is, amely mindenekelőtt a korábbi ellenzéki akciókban való részvétel miatt munkajogilag hátrányos következményekkel (elbocsátás, szerződés felbontása vagy meg nem hosszabbítása stb.) sújtott személyeknek kíván segítséget nyújtani, jogvédelmet, illetve jogi tanácsadást biztosítani. A jogi bizottság – csírájában – magában rejti egy, a lengyelországi Társadalmi Önvédelmi Bizottsághoz hasonló célokat követő szervezet létrehozásának lehetőségét: regisztrálják a jogsértéseket, jogszabályok betartását követelik, szabadságjogokat és azok szavatolását kívánják, úgy állítva be a kiadók, szerkesztőségek írásait visszautasító döntéseit, az ellenzéki akciókban résztvevőket ért retorziókat, mintha azok ellentétben állnának az Alkotmánnyal.

Ugyancsak az újabb szervezeti formák kialakítására irányuló próbálkozások között kell megemlíteni egy, a korábbi ellenzéki jellegű akciókból jól ismert tudományos kutatónak, Sós Vilmosnak azt az október végi kezdeményezését, amelyben az MTA elnökének hozzájárulását kérte egy Tudományos Kutatók Egyesülete néven megalakítandó, a tudományos munka társadalmi feltételeit és a tudományos kutatók érdekvédelmét biztosítani hivatott szervezet létrehozásához.¹⁷

Mindezek a tevékenységi formák nem tűzik ki közvetlen célul a hatalom megragadását – legfeljebb „a hatalom struktúrája átalakításának” szükségességét emlegetik –, hanem a politikai pluralizmusnak nyilvános és legális formáit igyekeznek kialakítani.

6. A pluralizmus jelszava is elsősorban jelszó, kiérlelt, konkrét politikai program egyelőre nincs mögötte. Bár az ellenzéki csoportok elméleti-politikai írásainak átfogó elemzése még nem történt meg, annyi az eddig elvégzett munka alapján is biztonsággal megállapítható, hogy ezeknek a csoportoknak ma nincs kidolgozott programjuk. Az ellenzéki csoportokhoz tartozók ilyen jellegű írásai is rendkívül szórt, tarka képet mutatnak mind az ideológiai alapok tekintetében – ahol az eklekticizmus dominál –, mind pedig a politikai elképzelések vonatkozásában. Ezeknek az írásoknak a tanúsága szerint magukban is csak azt tisztázták, hogy mind elméleti-ideológiai síkon, mind politikailag elutasítják mindazt, amit a párt magáénak vall – a marxizmust, a létező szocializmus elméletét és gyakorlatát –, de a programok kidolgozásáig a legutóbbi időkig még nem jutottak el.

A legutóbbi hetekben különböző ellenzéki csoportok képviselői olyan igényt fogalmaztak meg, hogy „a politikai radikalizmust egyesíteni kell a nemzeti radikalizmussal”, s ennek megfelelő platformot kell kidolgozni. Felvetődött az is, hogy konkrét politikai követeléseket dolgozzanak ki és terjesszenek a kormány elé, mindenekelőtt a határon túli magyar nemzetiségek helyzetével kapcsolatos ügyekben.¹⁸

Az ellenzéki csoportok aktív „magjához” tartozók politikai írásából kirajzolódó elképzelések tekintetében mindenekelőtt a „folytonossági hiányok” a legszembevetőbbek: az ellenzéki csoportoknak pl. egyáltalán nincs gazdasági-gazdaságpolitikai programja. Írásaikban érintenek ugyan gazdasági kérdéseket (egyesek közülük pl. a termelés és fogyasztás központi tervezését összegegyeztetetlennek ítélik a demokráciával; mások megkérdőjelezik a szocialista gazdálkodás elveit és hatékonyságát is, legfeljebb a második gazdaság pozitív szerepét hajlandók elismerni; ismét mások a vállalkozások, a kisvállalatok jelentőségét,

nagyobb hatékonyságát hangsúlyozzák stb.), ezek az utalások azonban nem állnak össze egy gazdasági programmá.

Politikai síkon a két fő kérdés, amit érintenek: az állam és a társadalom kapcsolata – ezen belül mindenekelőtt az emberi szabadságjogok kérdése –, s részben szorosan ehhez kapcsolódva, a demokratizálás útja és módszerei, a pluralizmus lehetőségei. A pluralizmus témakörében nem annyira az egypártrendszer-többpártrendszer dilemmája áll figyelmük középpontjában (az egypártrendszer kritikáján és elutasításán túl), hanem a párttól független mozgalmak kérdése és ezek révén a bürokratikus struktúrák leépítésének problémája. A társadalmi viszonyok átalakítását általában a polgári demokratikus intézmények és mechanizmusok adaptálása útján képzelik el. Ettől és a párttól független mozgalmak kialakulásától remélik a – ma szerintük nálunk nem létező – politikai mozgástér megteremtését.

Ami a taktikai kérdéseket illeti, e téren az általuk vitatott alapkérdés az, hogy integrálódjanak-e a rendszerbe, vagy felmondva a párt és az értelmiség közötti „kompromisszumot”, „vonuljanak-e ki”, s szerveződjenek külön mozgalommá. Tevékenységük és annak fejlődési iránya azt mutatja, hogy az utóbbi alternatíva mellett döntöttek.

7. Ami az ellenzéki csoportok nézeteinek, tevékenységének hatását illeti, befolyásuk lebecsülése és túlbecsülése egyaránt károkat okozhat, illetve torzulásokhoz vezethet a velük kapcsolatos politikai munkában. Reálisan kell megítélni befolyásuk méreteit és tevékenységük potenciális veszélyeit. Egyértelműen differenciálnunk kell az ellenzéki csoportok „kemény magva” és az ezáltal kezdeményezett akciókban résztvevők között, legyen szó akár aláírókról, akár egyes szabadegyetemi előadásokon résztvevőkről. Ma az „aktív mag” néhány tucat embert jelent, s befolyásuk is legfeljebb néhány száz emberre terjed ki. Egész eddigi tevékenységük kisugárzása – becslések szerint – 1500–2000 főt érinthet.

A számszerűség azonban önmagában nem jellemzi kielégítően az ellenzéki csoportok befolyásának méreteit: egyrészt azért, mert – fejlődésében nézve – számszerű befolyásuk növekszik, másrészt azért, mert kétségtelen, hogy a szellemi élet egyes területein ezeknek az ellenzéki csoportoknak, illetve az általuk propagált nézeteknek viszonylag jelentős hatásuk van. Ez érződött pl. a Fiatal Írók József Attila Körének október végi szentendrei tanácskozásán is, ahol a pluralizmus intézményesítésének követelménye direkt formában is, és olyan összefüggésben is felvetődött, hogy az irodalmi folyóiratok struktúráját „irányzatok” szerint rendezzük át, s minden irányzatnak biztosítsunk saját fórumot.¹⁹

Befolyásuk növelését lehetővé teszi az is, hogy számos, az ellenzéki csoportok akcióiban aktívan tevékenykedő író, publicista stb. egyidejűleg publikál folyóiratokban, irodalmi lapokban és a „második nyilvánosság” fórumain: szerepel „szamizdatokban”, a „Magyar Füzetekben” stb., és sokszor ugyanazokat az eszméket, amelyeket illegális kiadványokban terjesztenek, némileg megszelídítve esetenként legális organumok is leközlök. (Ebben szerkesztői hibákon és tévedéseken kívül gyakran a műhelyek vezetőinek nem kielégítő informáltsága is szerepet játszik: sok esetben nem tudják, ki szerepel a különböző ellenzéki akciókban, azt pedig még kevésbé, hogy milyen nézeteket hirdet a „második nyilvánosság” csatornáin.) Ugyancsak befolyásuk növelése irányába hat, hogy nem eredménytelenül igyekeznek előadásokat tartani, vitákat szervezni diákokthoz, egyetemi klubokban, s ezeknek a vitáknak nem mindig elég körültekintő az előkészítése; a marxista álláspont képviselőinek távolmaradása ezekről a vitákról szintén megkönnyíti hatókörük kiterjesztését.

A politikai munkában az ellenzéki akciók aktív szervezőinek, rendszeres résztvevőinek és az alkalmilag hozzájuk csapódóknak a differenciált kezelésére van szükség. Ennek érdekében elemezni kell azokat az okokat és feltételeket, amelyek lehetővé tették és teszik, hogy az ellenzéki csoportok növeljék befolyásukat az értelmiség bizonyos rétegeiben, és ennek alapján kell meghatározni az ellenzéki csoportok elszigetelésével kapcsolatos feladatokat is.

Abban, hogy az értelmiség bizonyos köreiből – elsősorban a fiatal humán és társadalomtudományi értelmiség soraiban és a fiatal művészek egy részénél – az ellenzéki csoportok tevékenysége elérhetett és elért bizonyos hatást, kétségkívül szerepet játszottak a nemzetközi helyzet alakulásában, illetve a szocialista országok és a nemzetközi munkásmozgalom fejlődésében az elmúlt évtizedben lezajlott folyamatok is (a nemzetközi helyzet kiéleződése, bizonytalansági tényezői; az európai szocialista országok gazdasági fejlődésében 1974 óta tapasztalható problémák, a fejlődési dinamika lelassulása; az 1968 utáni csehszlovákiai fejlődés problémái, a konszolidációs folyamat elhúzódása; az 1970-es, az 1976-os lengyelországi válságok és különösen a mostani kritikus helyzet; a nemzetközi munkásmozgalom belső vitái és megosztottsága stb.).

De emellett legalább ilyen súllyal játszott ebben közre a magyar gazdasági fejlődés dinamikájának megtörése, a mostani és a várható nehezebb gazdasági helyzet (ami a fiatal értelmiség ezen rétegeit is közvetlenül és kedvezőtlenül érintette, érinti az elhelyezkedési, pályakezdési, az önálló életkezdési lehetőségek és feltételek romlása révén), politikai rendszerünk gyakorlati működésének – mindenekelőtt a szocialista demokrácia érvényesülésének – gyengeségei, esetenkénti torzulásai.

Mindez együttvéve egy bizonyos perspektíva-vesztést és a marxista elmélet alkotóerejébe vetett hit meggyengülését is kiváltotta, amibe kétségkívül belejátszott az is, hogy a fiatalabb, a 70-es években színre lépő értelmiségi generációk nem rendelkeznek és nem is rendelkezhetnek olyan társadalmi-történelmi tapasztalatokkal, mint a korábbi nemzedékek. Ennek a társadalmi-történelmi tapasztalatnak a hiányát csak tovább mélyíti a felszabadulás utáni történelmünk, a szocialista korszak történetére vonatkozó ismeretek alacsony szintje, ami ezeket a generációkat különösen sebezhetővé teszi az ellenzék által. Ennek megfelelően az ellenzéki kiadványok, előadások bizonyos témákat (a törvénytörténet, 1956 előzményei, lefolyása, a Nagy Imre-kérdés stb.) szinte kisajátítanak és a velük kapcsolatos fokozott érdeklődést, illetve a munkánk hiányosságaival is összefüggő nem kielégítő informáltságot kihasználják saját álláspontjuk terjesztésére.

Mindennek következtében ma ezeknek az értelmiségi rétegeknek a társadalmi közérzete nem kedvező. Ez kifejezésre jut pl. a Bibó-émlékkötet jó néhány nem ellenséges szándékú írásában is. Sokan közülük úgy érzik, társadalmunkban hiányoznak a közösségi és társadalmi aktivitás lehetőségei és fórumai, a „hatalom” nem tart igényt szellemi kapacitásukra, cselekvőkészségükre, s ki annak rekesztve a társadalomalakítás folyamatából.

Az értelmiség egy részének nem kedvező közérzetére utaló jelenségekre azért is érdemes nagyobb figyelmet fordítani, mert nemcsak az ellenzéki csoportok befolyása számára teremt kedvező közeget, hanem megnehezíti az ellenséges nézetek elleni harcot is. A párt iránt elkötelezett marxista értelmiség számos képviselője ugyanis sok esetben hasonló „közérzeti zavarokkal” küzd: olyan vitafórumokat hiányol, ahol még a döntések előtt felvethetné és megvitathatná problémáit, véleményét adott kérdésekről. Az ilyen vitafórumok – és sokszor a kellő információ hiánya is – belejátszik abba, hogy számos kérdésben és területen a marxizmus és a marxista értelmiség jelenléte nem elég aktív, vitakészsége nem kielégítő. Ennek is tulajdonítható, hogy az ellenzéki csoportok képviselői számos kérdést kisajátíthatnak úgy, ahogy ezt például a „szegénység” problémájával kapcsolatban megkísérlik. A kommunista értelmiségiek és a szocialista társadalomépítés ügye iránt elkötelezett értelmiségi rétegek ilyen vitafórumok létét és a párt kezdeményezését ezekben a kérdésekben azért is fontosnak tartanak, nehogy az ilyen jellegű valós társadalmi problémák kutatása, kritikai elemzése eleve „ellenzékinek” minősüljön, s világos határokat lehessen meghúzni adott kérdéseknek a párt politikája és a szocializmus ügye iránti felelősség alapján történő megközelítése és az ellenzéki tevékenység közt.

8. Az ellenzéki csoportok befolyásának visszaszorítása, elszigetelésük alapvetően politikai feladat,²⁰ de önmagában az ellenzéki tevékenység által megcélzott értelmiségi rétegek

problémáinak szélesebb összefüggésekben történő elemzése és napirendre tűzése nélkül eredményesen nem oldható meg.²¹

Az ellenzéki csoportok akciói ugyanakkor rövid távú, konkrét teendőket is jelentenek. Ezekkel kapcsolatban is abból kell kiindulni, hogy az ellenzéki csoportok fellépésével, akcióival kapcsolatos feladatokat elsősorban nem belügyi, hanem politikai kérdésnek kell tekinteni, és elsősorban nem belügyi eszközöket kell igénybe venni megoldásukra sem. Ez indokolt esetben természetesen nem zárja ki az adminisztratív eszközök alkalmazását, ha az ellenzéki csoportok tevékenysége átlépi a törvényesség határait. A Belügyminisztérium szervei, ha arra szükség volt, eddig is megtették a szükséges intézkedéseket, hatékony munkát végeztek az ellenzéki csoportok tevékenységének felderítésében, bomlasztásukban, a megfelelő párt- és állami szervek informálásában az egyes tervbe vett vagy lezajlott akciókról. Jelentésünk összeállításakor is nagymértékben támaszkodtunk a Belügyminisztérium jelentéseire és információira.²²

Az ellenzék akcióival kapcsolatban ugyanakkor aktívabb és kezdeményezőbb fellépésre van szükség mindazonok a területeken, ahol ilyesfajta tevékenységgel találkozunk az illetékes állami és társadalmi szervek, a pártszervezetek. Ilyen kezdeményezések máris történtek, s ezek eredményessége is lemérhető. Sikerült például megakadályozni, hogy a SZETA következő akciója, egy a „szegények javára” szervezett művészeti aukció a SZETA égisze alatt kerüljön megrendezésre.²³ Ebben szerepet játszott – amellet, hogy november végén a SZETA szervezői rendőrhatalósági figyelmeztetésben részesültek – az is, hogy figyelmeztették őket tervezett akciójuk törvényes következményeire (a műtárgy-kereskedelem állami monopólium, és aukciót nem szervezhetnek magánszemélyek.)²⁴

A SZETA tevékenységének elszigetelése és a „szegénységgel” kapcsolatos egész kérdéskör valóban tudományos és történelmileg hiteles elemzése céljából, és azért, hogy bemutassuk az ilyesfajta „karitatív” akciók korlátozottságát, a Szociológiai Társaság tudományos ülészakot fog rendezni²⁵ a többoldalúan hátrányosan érintett rétegek helyzetéről, amelyre a SZETA aktív tagjait is meghívják. Ez lehetővé fogja tenni – általunk szervezett fórumon – a SZETA „ideológiájának” leplezését.²⁶

Több eredményes, szervezett fellépésre került sor egyetemeken, kollégiumokban rendezett vitaesteken, ahol az ellenzék ismert képviselőinek előadásaira neves marxista szakembereket, tudósokat hívtak meg. Ez mérséklően hatott az előadókra is, és biztosította a rendezvények megfelelő politikai mederbe terelését. A jövőben ugyanakkor nagyobb gondot kell fordítani arra, hogy az előadók kiválasztását az egyetemek állami és pártvezetése megfelelő információk birtokában körültekintőbben végezze, illetve biztosítsa a megfelelő kontrollt.

HATÁROZAT

A Politikai Bizottság tudomásul veszi a KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentését az ellenséges-ellenzékieskedő csoportok tevékenységéről.

1. Értelmiségünk túlnyomó többsége – amint azt a XII. kongresszus is megállapította – a szocializmus iránt elkötelezeten, népünk többi dolgozó osztályával és rétegével együtt eredményesen dolgozik a párt programjában megfogalmazott célok megvalósításáért. A szocializmusellenes ellenzéki csoportok tevékenységének visszaszorítása, elszigetelésük érdekében mindenekelőtt a párt bevált politikai irányvonalát, művelődéspolitikájának elveit, a XII. kongresszus határozatait kell következetesen érvényesíteni, külön program kidolgozására nincs szükség.

Ugyanakkor az ideológiai-kulturális területen javítani kell a párt- és állami irányítást, következetesen érvényt kell szerezni a párt határozataiban megfogalmazott követelményeknek. Mivel azokkal a feltételekkel, amelyek az ellenséges, ellenzéki, ellenzékieskedő csoportok bizonyos értelmiségi rétegekre gyakorolt hatását lehetővé teszik – a nemzetközi helyzet

alakulásában érvényesülő kedvezőtlen tendenciák, gazdasági fejlődésünk ismert problémái, az ellenséges tevékenység folyamatos ösztönzése és támogatása az imperialista diverziós központok részéről –, a következő években is számolni kell, az illetékes párt- és állami szervek fordítsanak fokozott gondot arra a potenciális veszélyre, amelyet az ellenzéki csoportok jelenthetnek a XII. kongresszus értelmiségpolitikai célkitűzéseinek, a párt művelődéspolitikájának megvalósítására, és határozottan lépjenek fel a csoportok kezdeményezéseivel, akcióival szemben.

2. Javítani kell az értelmiség körében folytatott politikai munkát, fokozni kell annak hatékonyságát. Elsősorban az ország előtt álló feladatok megoldásába kell jobban bevonni az értelmiségi rétegeket, hogy minden alkotóképes és cselekvőkész, a szocializmus ügye iránt elkötelezett értelmiségi számára biztosítva legyenek a társadalmi-közéleti aktivitás lehetőségei. A megérett társadalmi problémák, ellentmondások feltárására és megoldására irányuló konkrét cselekvési programok kidolgozásával és meghirdetésével, illetve az ezekben való szélesebb körű részvétel biztosításával, az értelmes célokra irányuló cselekvő társadalmi kezdeményezés és aktivitás lehetőségeinek megteremtésével, illetve kiterjesztésével lehet a legeredményesebben biztosítani az ellenzéki csoportok elszigetelését.

A XII. kongresszus határozatainak végrehajtása során 1983-ig át kell tekinteni értelmiségpolitikánk időserű feladatait. Értelmiségpolitikai feladataink sorában kiemelten kell foglalkozni a fiatal értelmiség, ezen belül is elsősorban a pályakezdekők problémáival, a humán és társadalomtudományi értelmiség és az alkotóművészek körében tapasztalható társadalmi-közérzeti problémákkal.

3. Az ellenséges-ellenzéki, ellenzékieskedő csoportok tevékenységéről tájékoztatni kell az érintett párt- és állami szerveket és a pártszervezeteket, az alkotóműhelyek, társadalomtudományi intézetek, kiadók, szerkesztőségek, valamint a nagyobb egyetemek, a művészeti és tudományos élet területén dolgozó társadalmi szervezetek vezetőit, aktívait.

A kulturális élet területén mindenképp a kommunisták és a pártszervezetek bátrabb kezdeményezőkézségére, határozottabb fellépésére, az irányító munka javítására, a szélesebb körű és rendszeresebb tájékoztatásra és a kulturális műhelyek vezetőinek következetesebb, fegyelmezettebb munkájára van szükség ahhoz, hogy az ellenzéki csoportok tevékenységét eredményesebben szorítsuk vissza. A KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya gondoskodjon a kulturális műhelyek vezetőinek rendszeres tájékoztatásáról az ellenzéki csoportok tevékenységével kapcsolatos kérdésekről. A megfelelő informálás alapján következetesebben kell ellenőrizni és számon kérni művelődéspolitikai elveink és publikációs normáink érvényesítését.

4. A szocializmusellenes ellenzéki csoportok tevékenységével kapcsolatos feladatokat a jelen helyzetben elsősorban a politikai munka eszközeivel kell megoldani, de törvénysértés esetében, s ha a társadalom alapvető érdekei megkívánják, adminisztratív eszközöket is alkalmazni kell.

Az ellenzéki csoportok tevékenységének aktív szervezői és a hozzájuk csapódtak, az egyes akciókban részt vevők között megfelelő módon differenciálni kell és arra kell törekedni, hogy a nem ellenséges szándékúakat leválasszuk e csoportokról. Ezt az elvet kell érvényesíteni a Bibó-emlékkönyvvel kapcsolatban is, amelyről a KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya készítsen külön előterjesztést a KB Agitációs és Propaganda Bizottsága számára.²⁷

5. Az ellenzéki csoportok elméleti-politikai nézeteiről a KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya irányításával készüljön elemzés, amelyet vitasson meg a KB Művelődéspolitikai Munkaközössége és Agit.-Prop. Bizottsága. Nyilvános állásfoglalásra azonban e nézetekkel kapcsolatban nincs szükség.

Az ellenzéki csoportok elméleti-politikai nézeteiről készült elemzés alapján meg kell határozni azokat az ideológiai problémákat, amelyekkel kapcsolatban aktívabb fellépésre, vitákra, a marxista álláspont egyértelműbb és gyorsabb kialakítására, bátrabb képviselésére, esetleg további kutatásokra van szükség. Bátorítani és koordinálni kell a marxista társada-

lomtudósok ilyen irányú tevékenységét, jobban kell orientálni a társadalomtudományi és irodalmi folyóiratok e témákkal kapcsolatos munkáját, hogy a kezdeményezés a marxista álláspontot képviselők, a párt politikája mellett fellépők számára legyen biztosított. Támogatni kell az időszerű, új elméleti kérdések megválaszolására, a társadalmunk fejlődése során jelentkező új jelenségek feltárására irányuló kutatómunkát. Pártunk tudománypolitikájával összhangban biztosítani kell, hogy a társadalomtudományi kutatás számára ne legyenek „tiltott” kérdések, hogy az új kutatási eredményeket vagy az ismert jelenségek újszerű elméleti megközelítését megfelelő fórumokon meg lehessen vitatni. Szervezettebbé és tervszerűbbé kell tenni a társadalomtudományi közélet fórumainak működését, javítani kell a vitalégekört, hogy ezek a szervezeti keretek is hatékonyabban szolgálják a marxista-leninista ideológia, a párt politikájának érvényesülését, az ellenséges nézetek elleni fellépést.²⁸

6. Meg kell akadályozni, hogy egyesek többféle „nyilvánosság” csatornáit használják fel nézeteik terjesztésére. Azoknak a szerzőknek az írásait, akik írásait a Szabad Európa Rádió vagy más ellenséges rádióadók, a Magyar Füzetek vagy más ellenséges kiadvány rendelkezésére bocsátják, vagy illegálisan terjesztett ellenzéki kiadványokban („szamizdatokban”) publikálnak, a kiadók, folyóiratok, más sajtóorgánumok szerkesztősei csak előzetes konzultáció alapján közöljék. Azoknak a szerzőknek a névsorát, akikre vonatkozóan a szerkesztőségek ilyen előzetes konzultációkra kötelezettek, a KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya állítsa össze, és gondoskodjon arról, hogy az eljusson az illetékes állami szervekhez, a kiadók és szerkesztőségek vezetőihez.

Biztosítani kell egyidejűleg azt is, hogy az e névsorban szereplőket ne hívják meg egyetemi klubokba, kollégiumokba, TIT-előadásokra, művelődési házakba stb.

7. Az ellenséges-ellenzéki, ellenzékieskedő csoportok tevékenységével kapcsolatos operatív teendők terén minden szinten javítani kell az illetékes párt- és állami szervek együttműködésének hatékonyságát, rendszerességét, szervezettségét.

A KB apparátusában a Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály lássa el az ellenzéki csoportok tevékenységének visszaszorításával kapcsolatos koordináló feladatokat. A KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya illetékes osztályvezető-helyettesének vezetésével operatív csoportot kell létrehozni a KB-apparátus érdekelt osztályai – a Közigazgatási és Adminisztratív Osztály, a Párt- és Tömegszervezetek Osztálya és az Agitációs és Propaganda Osztály – megbízottjainak, a Budapesti Pártbizottság ideológiai titkárnak, valamint a Belügyminisztérium képviselőjének részvételével.²⁹ Ez az operatív csoport kísérje figyelemmel az ellenzéki csoportok tevékenységét, elemezze főbb politikai törekvéseiket, dolgozzon ki javaslatokat az ezekkel kapcsolatos teendőkre, és rendszeresen tájékoztassa e kérdésekről a párt vezető testületét.³⁰

Politikatörténeti Intézet Levéltára 288. f. 5/815. ö. e. – Nyomatott sokszorosítás.

Jegyzetek a dokumentumhoz

12 Először 1977 januárjában Kis János és Bence György kezdeményezett aláírásgyűjtő akciót a Charta '77 csehszlovákiai polgárjogi mozgalom tagjaival szembeni hatósági fellépés (letartóztatás stb.) elleni tiltakozásul. Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1977. január 25-i ülésén nem tartották szükségesnek adminisztratív intézkedések megtételét, elszigetelésüket tűzték ki célul. (PIL 288. f. 5/710. ö. e.). Az 1980. decemberi jelentésben említett aláírásgyűjtésre a Charta '77 aláírói ellen 1979 októberében lezárult per elleni szolidaritás jegyében került sor. (A nyílt levelek szövegét lásd: Független Fórum. Kéziratok tiltott magyar irodalom a Kárpát-medencében. 290–292. o.) Az elszigetelés sikertelenségét mutatja, hogy az 1977-es 34-gyel szemben most összesen 252-en írták alá a petíciókat, köztük 22 párttag, akik ügyével a PB kétszer is foglalkozott, részben a hivatkozott tájékoztató jelentés alapján, amely a határozati jegyzőkönyv mellett található. (PIL 288. f. 5/785. és 786. ö. e.).

13 Lásd: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1967–1970. 305–308. és 355–357. o.

14 Az „abortusztvörvény” megváltoztatása ellen tiltakozó beadványt Apró Antalnak, az Országgyűlés elnökének nyújtották át 1553 aláírással. Az erről szóló 1973. október 4-én kelt jelentést a Politikai Bizottság október 9-i ülésén tárgyalta meg, pártellenes lépésnek minősítve az akciót. (PIL 288. f. 5/621. ö. e.).

15 A szerkesztőbizottság többi tagja: Göncz Árpád, Halda Alíz, Réz Pál, Szűcs Jenő, Tordai Zádor. A kötetnek nem 75, hanem 76 szerzője volt.

16 A Bibó Emlékkönyv a jelentés várakozásának megfelelően szamizdat formájában jelent meg 1984-ben a Magyar

Október és az ABC kiadónál Budapesten. (A két, a jelentés készítésének idején még párttag szerző: Bertalan László és Bojtár Endre.)

17 A Tudományos Kutatók Egyesületének megalakítását megakadályozták. (A kezdeményező Sós Vilmost még 1968-ban kizárták az MSZMP-ből a korcukai nyilatkozat támogatása miatt.)

18 Ez a bekezdés új szövegrész, nem volt benne a PB elé terjesztett jelentésben.

19 A Fiatal Írók József Attila Körének említett tanácskozásán 7 pontba foglalt követelések többek között folyóirat-alapítási, könyvkiadási, ösztöndíjalapítási jogot, önálló költségvetést igényeltek a FIJAK számára. A FIJAK és a Magyar Írók Szövetségének Titkársága között kiéleződött politikai vita következményeként 1981. március 11-én az Írószövetség titkársága felfüggesztette a Kör működését; a felfüggesztést negyedév múlva vonták vissza. Élet és Irodalom. 1981. március 14.; Magyar Füzetek, 11. sz. 100–112. o. (Párizs).

20 A betervezett december 2-i jelentésben még a következő mellérendelt mondat is olvasható: „és politikai eszközökkel kell, hogy folyjék”.

21 Itt kihagyták a megtárgyalt jelentésben olvasható következő szövegrészt: „Ezért a XII. kongresszus határozataival összhangban indokoltnak látszik a párt értelmiségpolitikai feladatainak a mai társadalmi-gazdasági feltételek, az értelmiség megnövekedett és fokozódó társadalmi szerepe alapján történő újbóli megfogalmazása és meghatározása, és kellő előkészítés után vezető testületek elé való terjesztése.

A kidolgozandó értelmiségpolitikai dokumentumban megkülönböztetett figyelmet kell fordítani a fiatal, humán- és társadalomtudományi értelmiség problémáira. Ezzel egyidejűleg biztosítani kell, hogy konkrét cselekvési programok kerüljenek kidolgozásra és meghirdetésre azoknak a megérett társadalmi problémáknak, ellentmondásoknak a feltárására és megoldására (a többoldalúan hátrányosan érintett rétegek helyzete, a népesedési helyzet, az ifjúság helyzete, az oktatás napi gondjai és távlati fejlesztésének feladatai, az ország településszerkezete fejlődésének problémái, a szocialista demokrácia fejlesztésének aktuális feladatai), amelyeket az ellenzék máris felvetett, vagy a következő időszakban várhatóan fel fog vetni. Erre azért is szükség van, hogy a kezdeményezést ne engedjük át a párt politikájával szemben álló erőknek, s egyben mozgósítani tudjuk az értelmiségnek a szocializmus iránt elkötelezett minden felelős, cselekedni kész képviselőjét. Ilyen konkrét cselekvési programok kidolgozásával és meghirdetésével, illetve az azokban való szélesebb körű részvétel biztosításával az értelmiség megfelelő rétegei számára nagyobb mértékben kell lehetőséget teremteni a társadalmi-közéleti aktivitásra.”

22 Itt a következő szövegrész maradt ki:

„Az ellenzéki csoportok tevékenységével kapcsolatban ugyanakkor javítani kell az együttműködés hatékonyságát, rendszerességét és szervezettségét a KB illetékes osztályai és a Belügyminisztérium szervei között. Ennek érdekében operatív csoportot kell szervezni az érintett osztályok (a Központi Bizottság Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya, Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya, Párt- és Tömegszervezetek Osztálya és Agitációs és Propaganda Osztálya), valamint a Belügyminisztérium képviselőjének részvételével, amelynek feladata az ellenzéki csoportok tevékenységével kapcsolatos információk regisztrálása, elemzése, a párt vezető testületeinek tájékoztatása és javaslatok kidolgozása, valamint az érintett párt- és állami szervek gyorsabb és közvetlenebb informálásának biztosítása.

Az ellenzéki csoportok ideológiai-politikai koncepcióinak elemzését tovább kell folytatni, s el kell végezni összefoglaló értékelésüket. Megítélésünk szerint nyilvános állásfoglalásra e koncepciókkal kapcsolatban jelenleg nincs szükség, de indokoltnak látszik, hogy az értékelést vitassa meg a KB Művelődéspolitikai Munkaközössége és az Agitációs és Propaganda Bizottság és arról kapjanak tájékoztatást a kulturális és társadalomtudományi műhelyek illetékes vezetői.”

23 Ez a mondat így szerepel a december 2-i dokumentumban: „Sikerült például megakadályozni, hogy a SZETA következő akciója, egy »a szegények javára« szervezett művészeti aukció – amelyhez 130 művésztől kaptak műtárgyat (a művészek túlnyomó többsége nem tudja, mi az a SZETA) – megrendezésre kerüljön.”

24 Itt kimaradt: „s az a párhuzamos javaslat, hogy a 130 művész ajánlja fel műalkotásait egy konkrét célra (pl. állami gondozott gyermekek részére), s az aukciót a Hazafias Népfrent szervezésében, a Művelődési Minisztérium és a Művészeti Alap felügyelete mellett rendezzék meg egy művelődési házban” Az aukcióra végül is a Hazafias Népfrent égisze alatt a HNF Budapest IX. kerületi bizottságának székházában került sor. Mészöly Miklós nyitotta meg 1980. december 11-én. Lásd: Független Fórum... 75–76. o.

25 A tudományos ülésről szóló beszámólót (Böhm Antal készítette) lásd: Szociológia, 1981. 3–4. sz. 279–331. o.

26 Az e helyen kihagyott szövegrész: „Célszerű lenne, ha a Hazafias Népfrent, a Vöröskereszt és a szakszervezetek a tanácsokkal együtt bátrabban kezdeményeznék a hátrányos helyzetű családok, öregek stb. megsegítésével kapcsolatos társadalmi akciók új formáinak kialakítását és elterjesztését, amint arra a GPB tavaly novemberi és a PB ez év április 15-i határozata is felhívta a figyelmet. Ez hozzájárulhatna ahhoz, hogy ezekbe az általunk szervezett társadalmi akciókba integráljuk mindazokat, akik ma ilyen lehetőségek hiányára hivatkozva vesznek részt a SZETA egyik-másik akciójában.

Javaslat készül az elhelyezkedési problémákkal küzdő fiatal értelmiségiek szervezett munkaközvetítésének intézményes megoldására is.”

27 A KB Agitációs és Propaganda Bizottsága 1981. március 10-i ülésén tárgyalta meg a tájékoztató jelentést, amely mellékelve van a jegyzőkönyvhöz (PIL 288. f. 41/363. ó. e.).

28 Ez a bekezdés új szövegrész. A határozat többi része – más szerkezetben – szinte mind benne volt a december 2-i határozattervezetben.

29 Egy 1981. január 8-án kelt feljegyzés szerint az operatív csoport tagjai: Boros Sándor (Agitációs és Propaganda Osztály), Gál Ferenc (Közigazgatási és Adminisztratív Osztály), Harangozó Szilveszter (Belügyminisztérium), Király Andrásné (Budapesti Pártbizottság), Knopp András (Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály). (PIL 288. f. 5/815. ó. e.).

30 A záradék szerint a határozatot 12 párt- és állami vezető, valamint az operatív csoport tagjai kapják meg.